

میدان نقش جهان

میدان نقش جهان اصفهان تنها فضای شهری عمده است که نسبتاً دست نخورده باقی مانده و تنها مثالی است که به عنوان نمونه فضای شهری در مقیاس شهر می تواند مورد بحث قرار گیرد. اصولاً در مقایسه با کشورهای مانند ایتالیا و فرانسه، فضای شهری به صورت میدان های عمومی چندان در شهرهای ایران وجود نداشته است. حتی کشورهای ایتالیا و فرانسه و بویژه ایتالیا از نظر فضای شهری از سایر کشورهای اروپایی مانند انگلستان غنی ترند. اینکه چرا در کشوری فضای شهری به معنی فضای عمومی از کشوری دیگر ضعیف تر است بحثی است که ما در ادامه این مطالعه به آن خواهیم پرداخت.

هر چند میدان نقش جهان به علت عملکرد ویژه اش بسیار وسیع و فاقد خصوصیت محصور بودن است. به علت وجود عناصر مختلف مذهبی، حکومتی و تجاری مانند مسجد شاه صفوی، مسجد شیخ لطف الله، عمارت عالی قاپو و سردر قیصریه اهمیت خاصی پیدا کرده است. بنای میدان به اوائل قرن^۱ یازدهم هجری قمری باز می گردد، اما ظاهراً عناصری مانند کوشک و باغی به نام نقش جهان که از نظر فضایی میدان را با ادوار قدیمی تر مربوط می کند. در محل احداث میدان وجود داشته است.

هاینس گوبه معتقد است که شاه عباس برای طرح این میدان، میدان کهنه اصفهان را الگو قرار داده است میدان کهنه اصفهان که امروز دیگر اثری از آن باقی نیست از عناصر اصلی شهر اصفهان در سده های میانه بوده است. در اطراف میدان کهنه عناصر مختلفی مانند

مساجد، مدارس، کاخ ها، بازار، قیصریه و تقاره خانه قرار داشته اند که اغلب آنها ظاهراً تا قرن هفدهم میلادی پابرجا بوده اند.

میدان نقش جهان مستطیلی است به عرض ۱۶۵ و طول ۵۱۰ متر. بدنه میدان دو طبقه و به صورت دو ردیف طاق نماست که دور می گردد. در طبقه همکف بدنه میدان عمدتاً یک ردیف دکان قرار دارد. سطح میدان تا دوره پهلوی یکدست بوده، اما گفته می شود در دوره صفوی ردیفی از درختان چنار اطراف میدان را می پوشانده است، چنان که تصویری که دیولافوا در سال ۱۸۸۷ ترسیم کرده، ردیفی از درختان را که دور می گشته نشان می دهد.

برخی جهت میدان را معلول محدودیت های نحوه قرارگیری ساختمانهای موجود در زمان احداث میدان می دانند و برخی دیگر بر جهت عبور و مرور در شهر و راسته بازارها و گذرهای حول و حوش میدان، پیش از احداث آن، تأکید می کنند.

یکی از عملکردهای میدان استفاده از فضای آن به صورت بازار بوده است و بنا به نوشته شاردن فروشنندگان چهارپایان، نجاران، چوب فروشان، چلنگران، سراجان، پوست فروشان، دست فروشان، حلاجان، مسگران، عطاران، قصابان، و غیره در آن جمع می شده اند و در راسته بازارهای اطراف میدان از جمله مسگران و آهنگران قرار داشته اند.

همان طور که گفته شد چهار عنصر اصلی مسجد شاه صفوی و مسجد شیخ لطف الله و عمارت عالی قاپو سر در بازار قیصریه به فضای میدان اهمیت خاصی می دهند. مدخل مسجد شاه صفوی (مسجد امام) و سر در بازار قیصریه بر محور طولی میدان انطباق دارند

و عمارت عالی قاپو و مدخل مسجد شیخ لطف الله برپنده های شرقی و غربی رو به روی هم نزدیک به محور واقع شده اند. کاخ عالی قاپو در شش طبقه در ربع اول قرن یازدهم هجری ساخته شده است. خصوصیات معماری و تاریخی این کاخ، به ویژه در گنجینه آثار تاریخی اصفهان آورده شده است. ساختمان مسجد شیخ لطف الله در سال ۱۰۲۸ هجری به پایان رسید. این مسجد عبادتگاه، جایگاه برگزاری نماز و محل تدریس شیخ لطف الله روحانی بزرگ عصر بوده است. این عنصر ارزشهای فضایی ویژه ای دارد که در این مطالعه به آن اشاره شده است (تصویر ۱-۶). عنصر دیگر مسجد شاه صفوی است که در زمان شاه عباس در سال ۱۰۲۵ هجری احداث شده است. ویژگی عمده فضایی مسجد، تقابل و تباین و تناسب فضاهای و گردش مجموعه فضاهای مدخل مسجد برای مطابقت فضاهای اصلی به سوی قبله است. بی شک غالب ترین عنصر در مجموعه میدان همین مسجد است. آندره گدار، پوپ، بوکهارت و دیگران ویژگیهای معماری و کاشیکاری مسجد را به تفصیل بیان کرده اند. روبه روی این مسجد سر در قیصریه و بازار شاهی واقع شده که تاریخ احداث آن ۱۰۱۴ هجری است. بنا به گفته هنر فر در دوره صفویه در طرفین جلوخان سر در قیصریه عمارتی به نام نقاره خانه وجود داشته که عده ای نقاره چی با طبل و دهل و بوق و کرنا در آن مستقر بودند و طلوع و غروب آفتاب را با نواختن موسیقی ایرانی اعلام می کردند. این نقاره خانه ها تا اواخر دوره قاجار وجود داشته اند. سر در قیصریه به عنوان مدخل فضای بازار بزرگ اصفهان در تمام اعصار اهمیت داشته است. از جمله فضاهای اجتماعات که در اطراف میدان نقش جهان قرار داشتند قهوه خانه ها بودند که امروز از میان رفته اند. در

این فضاها از بحث شعر و شاعری و حکایات و قصص و بازی و تفریح گرفته تا مدح علی (ع) رونق داشته است. در فضای میدان، عصرهنگام، از حقه بازان و خیمه شب بازان و تردستان و معرکه گیران گرفته تا وعاظ و درویشان جمع می شدند. در ایام سوگواری عزاداران در میدان به حرکت در می آمدند.

فضای میدان نقش جهان با چهار عنصری که به آنها اشاره شد واجد کلیه جنبه های حکومتی، اجتماعی، فرهنگی، دینی و تجاری بوده است. از این فضاها کاملاً استفاده می شد. در فضای میدان مراسم مختلفی از مسابقات تیر اندازی گرفته تا نمایشهای نظامی و چوگان بازی و نیزه پرانی و اسب سواری و جمع شدن کسبه و پیشه وران و اجتماعات مردم مقابل کاخ عالی قاپو برای دیدن شاه یا محاکمات و مجازات و مانند آن برقرار بوده است. امروز میدان تقریباً فعالیتهای پر قدرت گذشته خود را از دست داده و عمدتاً به صورت یک مجموعه توریستی ضعیف- در مقایسه با فضاهای کم ارزشتر در کشورهای اروپایی - در آمده است و دکان های اطراف میدان نیز رونق گذشته را ندارند. مجموعه میدان و مسائل آن مستلزم بررسی دقیق است و با توجه به اهمیت ملی آن شایسته جستجو برای راه حل های مجدد طراحی است.

Esfahan:

Central complex of the city, elemental structures include: the square, two magnificent mosques (Masjid-e-shah and Masjid-e-shaykh lutfullah), Ali Qapu palace and the main Bazaar gateway. Spatial relationship between this complex and Friday Mosque (Masjid-e-Jame) the most prominent mosque in the city, through bazaar lane have been carefully described by Ardalan-Bakhtiar in the Sense of Unity.

Here the great space of the square is of considerable importance, used for maneuvers, processions and games especially polo. The square is enclosed by double storied arcades, a simple enclosing wall present in most squares in Iran.

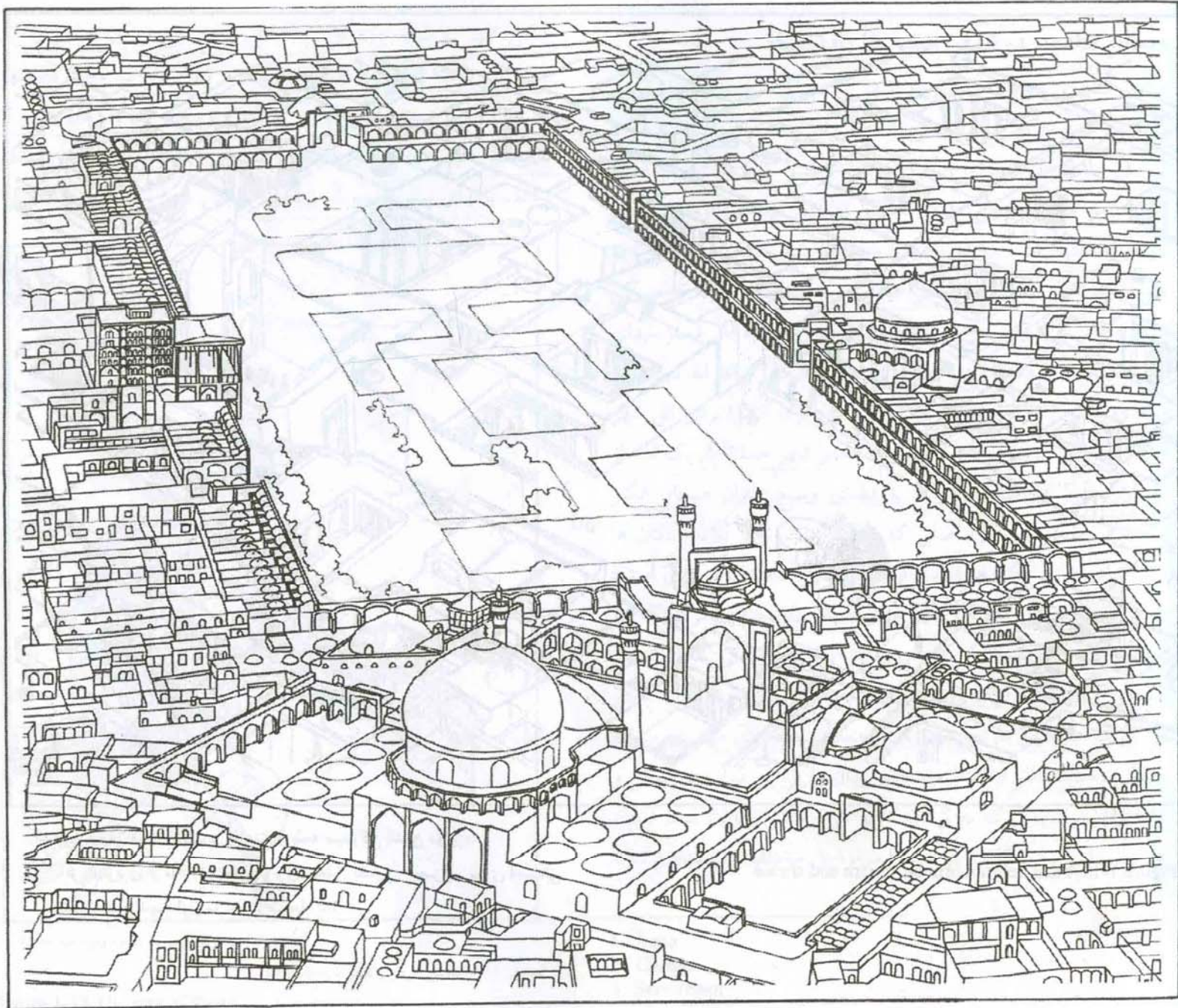

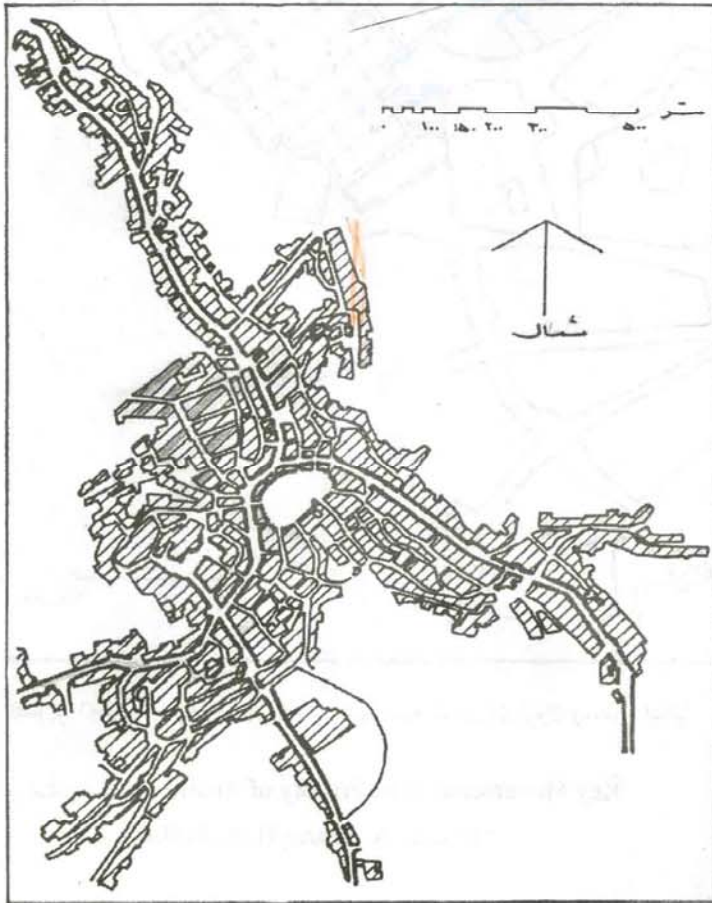
Figure 1-11 Esfahan, city square and surrounding elements.

تصویر ۱۱-۱ مجموعه میدان نقش جهان، اصفهان

میدان کامپو در شهر سیه نا (ایتالیا)

بیشتر کتابهای مربوط به تاریخ شهر و فضای شهری، شهر قرون وسطایی سیه نا^۱ و میدان اصلی آن معروف به میدان کامپو^۲ را مورد بررسی قرار داده اند. اسپرای ریگن^۳ درباره ترکیب کالبدی شهر توضیح مختصر و قابل توجهی دارد. به نظر او شهر سیه نا از چند بخش سیاسی تشکیل شده که هر یک در مجموعه شهر مکان ویژه ای را به خود اختصاص داده اند. هر بخش میدان مرکز کوچکی دارد، که همگی بسوی یکی از زیباترین میدانهای جهان متمرکز شده اند. دسترسیمهای شهر که کاملاً تابع وضعیت توپوگرافی زمین شکل گرفته اند در میدان مرکزی کامپو تلاقی می کنند میدانی که می توان آن را برای کل شهر فضای زندگی بیرونی به حساب آورد. معابر شهر عمدتاً باریک اند. از این رو عبور از آنها و رسیدن به فضای وسیع میدان هیجان انگیز است. در مسیر گذرهای اصلی که حالت منظم تری دارند، دکان ها قرار گرفته اند. این گذرها از دروازه های شهر تا میدان مرکزی امتداد دارند و بیشتر بار ترافیک شهر روی آنهاست. نکته دیگر اینکه در بیشتر شهرهای شمالی ایتالیا دیدهای ورودی میدان عامل تعیین کننده ای در محل قرارگیری برجهای مسلط بر فضای میادین به شمار می روند. همچنین طراحی جزئیات معماری یک بنای مهم در میدان، بستگی به دید ناظر از نقاط مختلف میدان دارد. این موارد در شکل و فضا و دسترسیمهایی که به میدان کامپو می رسند، رعایت شده است. علاوه بر این سازندگان شهر سیه نا در مراحل مختلف به مسئله ارتباط

شکل شهر به مثابه یک کل، با شکل ساختمانی از آن به عنوان یک جزء نظر داشته اند. جوانب مختلف مانند تنوع دید در مجموعه شهر، فضاهای باز و بسته، کوچه های باریک و پرپیچ و خم با دکان هایی که در مسیر آنهاست، مدخل فضای حیاطهای خصوصی معماری سنگی ساده، بامهای پیش آمده که زیبایی خاصی دارد، در و پنجره های

بر اساس تاریخ شهر نوشته بنه ولو، صفحه ۵۲

تصویر ۱-۱۳ بخش مرکزی شهر سیه نا، ایتالیا

Figure 1-13 The city of Siena

- 1- Siena
- 2 - Campo
- 3 - Spreigen

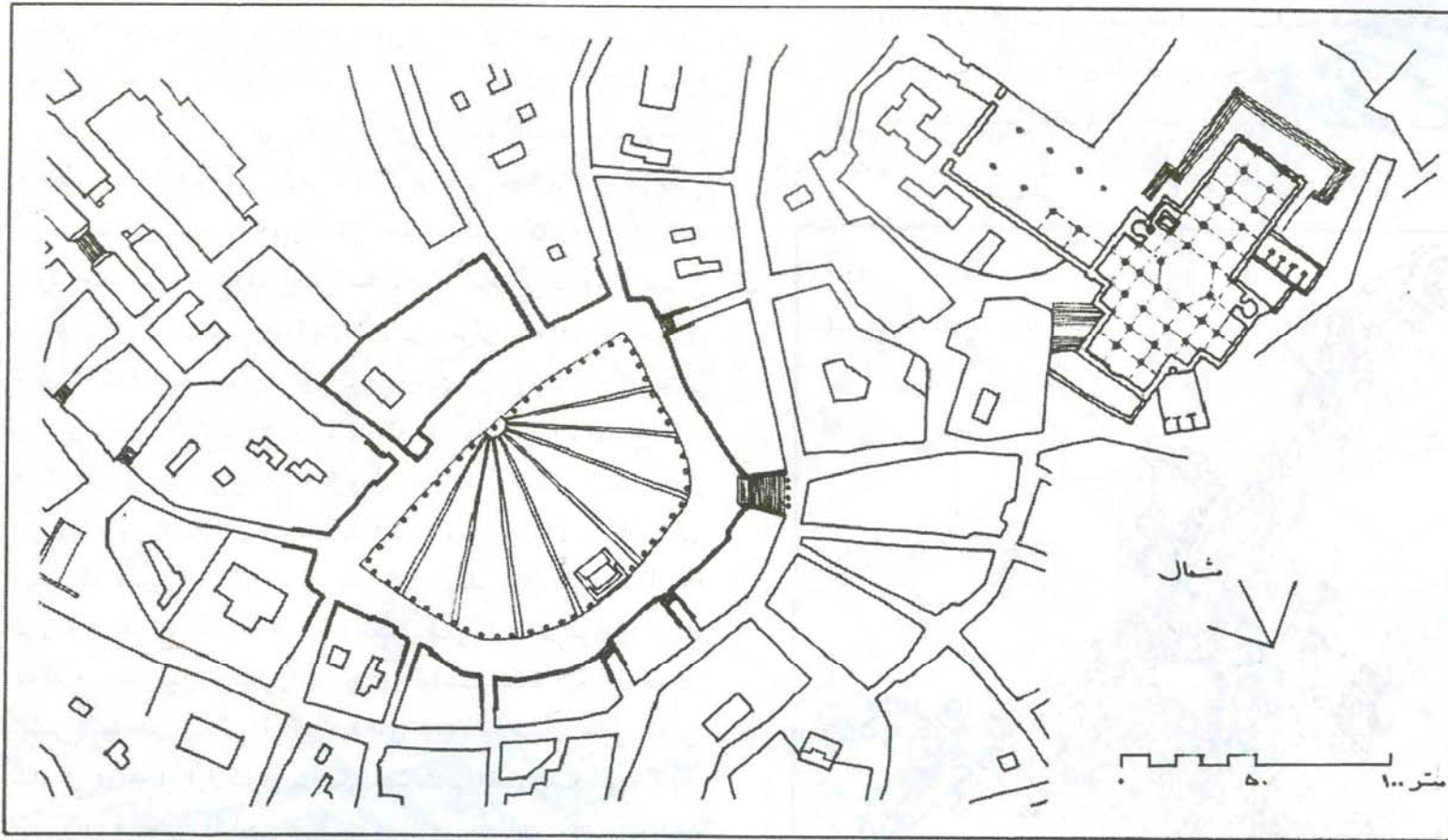

Figure 1-14 piazza del Campo Siena Italy.

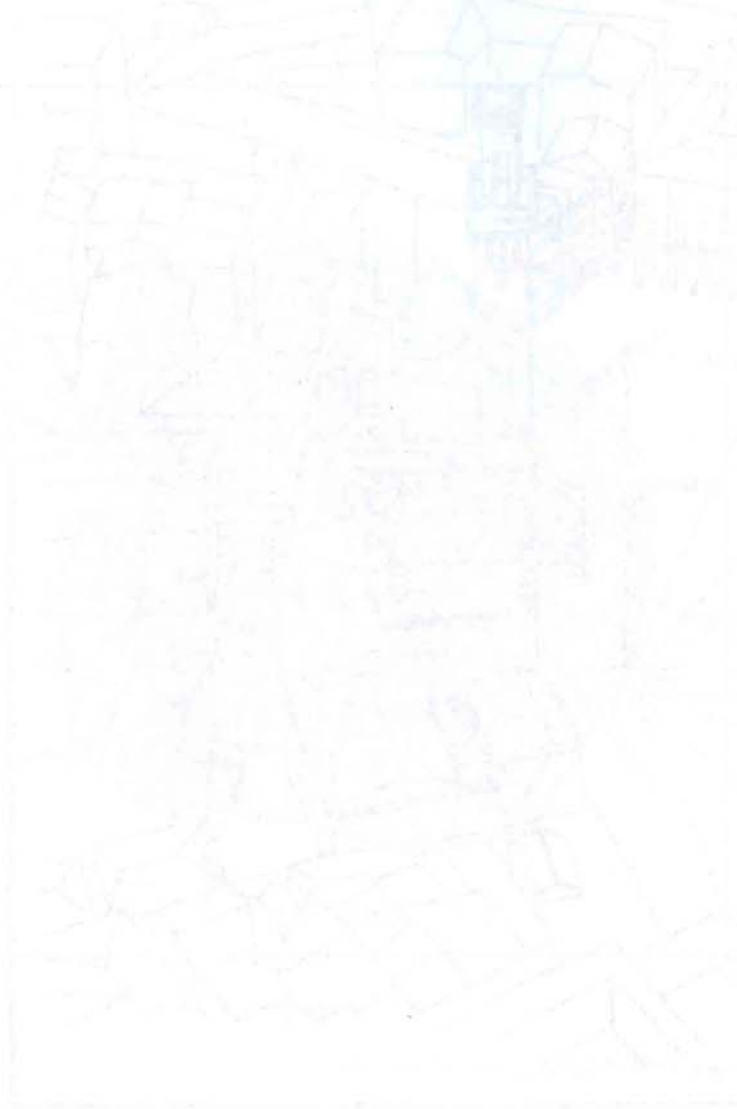
Piazza del Campo, Siena is space while Le Corbusier's St. Die the towers in the park at the Ville Radieuse ... are antispace...
 Space : is conceivable volume, can be measured, it has definite and Perceivable boundaries, It is discontinuous in principle, closed, static, yet serial in composition.
 Antispace. ... is shapeless, continuous, lacking perceivable edges or form. (From Trancik, Finding Lost Space p. 62)

تصویر ۱۴-۱ مجموعه میدان کامپو، شهر سیه نا، دوران قرون وسطی، ایتالیا

براساس : Key Monuments of the History of Architecture

نوشتة : A. Frazer H. A. Millon صفحه ۲۵۶.

شده اند، لذا در بدنه میدان بریدگی احساس نمی شود و طبیعی است که این خصوصیت بر شدت محصور بودن فضای میدان می افزاید. (مأخذ شماره ۱۹ صفحه ۸۳ - بخش اول)

همانند، اندازه نسبتاً کوچک شهر، دیدهای خیره کننده ای که از حاشیه شهر به پیرامون وجود دارد و حرکت مردم در همه جای شهر؛ به گونه ای وصف ناپذیر بر انسان تأثیر می گذارند.

راجر ترانسیک^۱ پس از تقسیم بندی فضاهای شهری به دو دسته عمده سخت فضا و نرم فضا، میدان کامپو را در شمار تقسیم بندی اول قرار می دهد. منظور وی از اصطلاح سخت فضا، فضاهایی است که کاملاً با بدنه های معماری محصور شده اند. این فضاها محل گردهمایی ها و مکان فعالیتهای اجتماعی شهر است؛ و اما نرم فضاها فضاهایی هستند که محیط و عناصر طبیعی در شکل دادن به آنها غلبه دارند. باغها و پارکها را می توان در این تقسیم بندی قرار داد. پس از آن ترانسیک به مقایسه می پردازد و به صراحت می گوید، در حالی که میدان کامپو یک فضاست، مجموعه مرکز سن دیه^۲ در فرانسه اثر لوکریوزیه ضد فضاست. چون رابطه میان توده و حجم در این مرکز برعکس چیزی است که در میدان کامپو وجود دارد، فضاهای باز در آن وضوح ندارد و بناها دلبخواه و به تبعیت از آنچه که شبکه شطرنجی ایجاب می کند، ترکیب شده اند. به عبارت دیگر در حالیکه در شهر سیه نا به سلسله مراتب روشنی از فضاهای عمومی بر می خوریم، در مجموعه سن دیه چنین خصوصیتی وجود ندارد و عوامل تعیین کننده شکل شهری در اینجا بناهایی هستند که مجسمه وار در فضا پراکنده اند. (مأخذ شماره ۲۷ صفحه ۶۱ - بخش اول)

گی برد^۳ در مورد ترکیب کالبدی میدان کامپو. به نکته جالبی اشاره می کند: از یازده ورودی میدان بیشترشان با طاق یا پل پوشیده

1- Roger Trancik
2- St. Die Centre
3- Gibberd

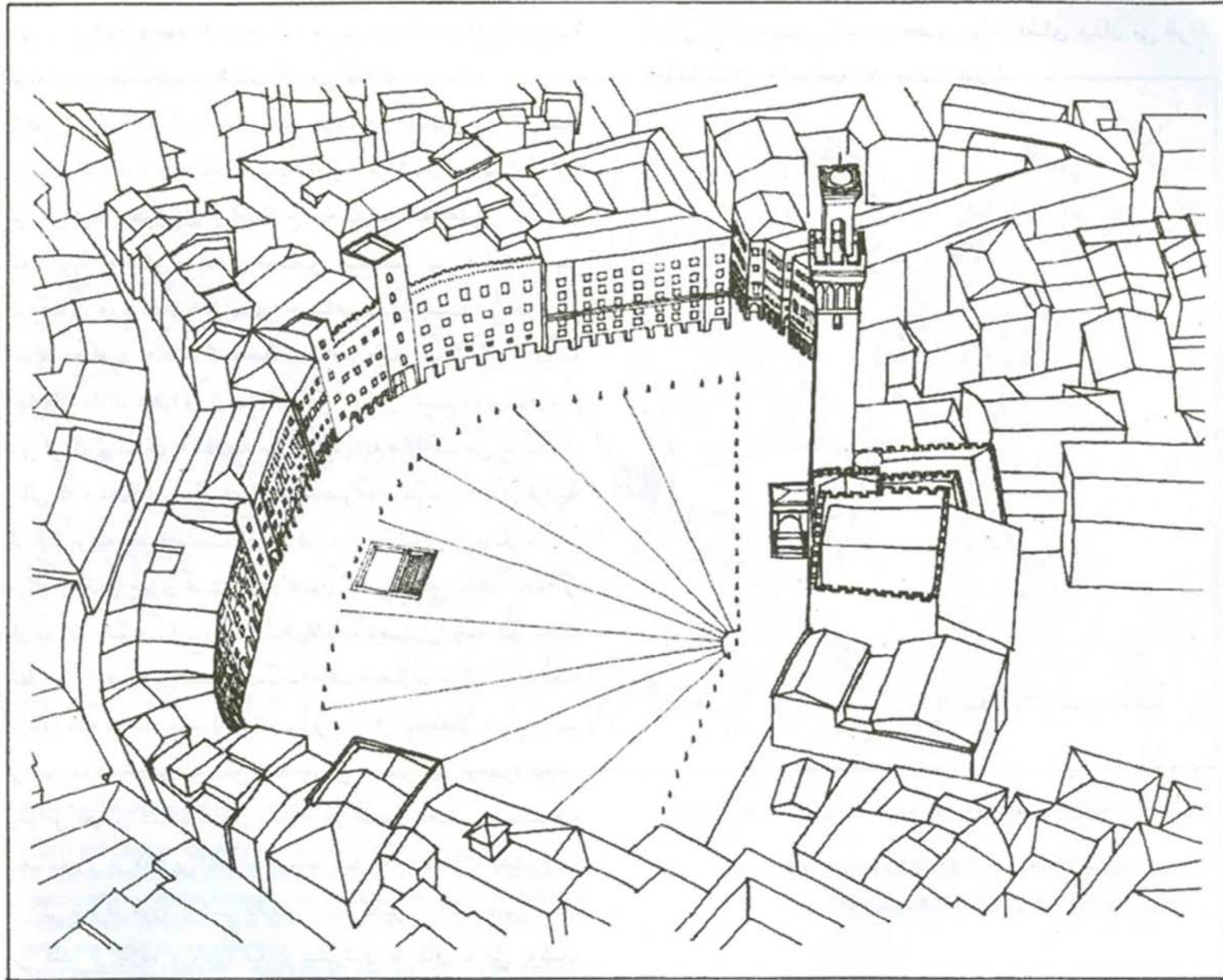

Figure 1-15 Piazza del Campo, Siena

تصویر ۱-۱۵ میدان کامپو، شهر سیه نا، ایتالیا

مجموعه سن مارکو در شهر ونیز

تقریباً تمام کتابهایی که سیر تحول شهرسازی را بررسی کرده اند به مجموعه سن مارکو در شهر ونیز توجه کرده اند. در اینجا از جمله به مطالبی که گی برد، مامفرد، بیکن و موریس درباره این مجموعه نوشته اند مراجعه شده است، با این هدف که از نوشته های ایشان، نکات اصلی که بیان کننده جان و جوهر فضایی این مجموعه بوده است، استخراج شود.

موریس شکل گیری فضایی مجموعه را از نظر تاریخی نسبتاً مفصل بیان می کند و آن را در شمار فضاهایی مورد بررسی قرار می دهد که در دوره رنسانس ایتالیا شکل اصلی خود را گرفته اند. مطالب وی بیشتر جنبه تاریخی دارد تا تحلیل فضایی. اما نظرات گی برد از آنجا که به تحلیل کالبدی و فضایی می پردازد، به مقصود این مطالعه نزدیکتر است. به نظر وی میدان سن مارکو تنها مرکز عمده اجتماعات مردم در شهر ونیز است. این مجموعه فضایی در طول متجاوز از هزاران سال، از قرن نهم میلادی تا به امروز، به تدریج شکل گرفته است. عناصر عمده مجموعه را کلیسای جامع، قصر، برج ناقوس، کتابخانه و غیره تشکیل می دهند. بناهای میدان به صورتی جمع شده اند که دو فضا ایجاد می کنند: یکی پلازا^۱ - میدان، که فضای عمده شهری در ونیز است - و دیگری پلازتا^۲ - میدانچه، که مدخل اصلی شهر ونیز از سوی دریاست - علاوه بر این دو فضا، فضای دیگری در کنج میدان اصلی می توان تشخیص داد.

همان طور که ترکیب دو بعدی میدان نشان می دهد، در میدان بدنه موازی وجود ندارد و این امر موجب ایجاد فضاهای نامنظم شده است. اما همین فضاها با بناهای منظم محصور شده اند. دو میدان کوچک و بزرگ که به صورت حرف " ال " انگلیسی به هم متصل اند، در واقع یک فضا را تشکیل می دهند. دو بدنه از میدان بزرگ متصل به کتابخانه، که در داخل میدان کوچک می گردد، حالتی از تداوم بصری و پیوستگی فضایی ایجاد می کند.

همچنین در حد فاصل دو میدان برج ناقوسی قرار دارد که خود نقطه اتکایی است و مانند شاهین تراز و حافظ تعادل میان دو فضا است. مهمترین بنای مجموعه از نظر جمال شناسی و کارکردی کلیسای جامع است. اما از لحاظ بصری مجموعه را از دور دست و دریا تنها با عنصر برج است که می توان شناخت و این عنصر بر سایر بناهای میدان مسلط است. فضای میدان اصلی - به شکل حرف انگلیسی " یو " فضای بصری مطلوبی برای نمای اصلی کلیسای جامع ایجاد می کند.

مجموعه فضاهای سن مارکو نیز مانند میدان کامپو در سیه نا در دل انبوهی از بناهای شهری و گذرگاههای باریک واقع شده است. هر چند بناهای مجموعه به دوره های تاریخی متفاوتی تعلق دارند اما همگی از هماهنگی لازم برخوردارند.

مامفرد ضمن اشارات تاریخی به عناصر مجموعه، همچنین به نکته ای اساسی می پردازد. او عقیده دارد که شکل و عملکرد

1- Piazza
2- Piazzetta

مجموعه در طول زمان، با توجه به معنی آن در شهر، در حال تغییر و تحول بوده و محصولی ارگانیک ایجاد کرده که استعداد و قریحه فرد انسان نمی تواند ظرف چند ماه روی میز نقشه کشی ایجاد کند.

همچنین یکی از خصوصیات اصلی مجموعه نکته ای است که ادموند بیکن دربارهٔ موقعیت مکانی آن نسبت به کانال اصلی شهر بیان می کند و آن مکان این مجموعه به صورت محل برخورد فعالیت‌های بازرگانی است. به این معنی که جریان بازرگانی از کانال شهر با فضایی از مجموعه - میدان کوچک - که به دل شهر رخنه کرده به صورتی تلاقی دارد. بیکن همچنین به قرارگیری میدان سن مارکو در نظام سلسله دسترس‌ها و میدان‌های فرعی تر توجه کرده است. این ادراک بیکن از ارزش والایی برخوردار است، به ویژه اینکه تصویر روشنی از پیوستگی فضایی مجموعه سن مارکو با سایر فضاها و عناصر پیرامون آنها به دست می دهد. تصویر دو بعدی (تصویر ۱- ۱۹) که اینجا ارائه شده، در حالی که دربردارنده اطلاعات بیکن است، برای اینکه حداکثر استفاده را برای بیننده فارسی زبان داشته باشد با استفاده از مأخذ دیگر تکمیل شده است.

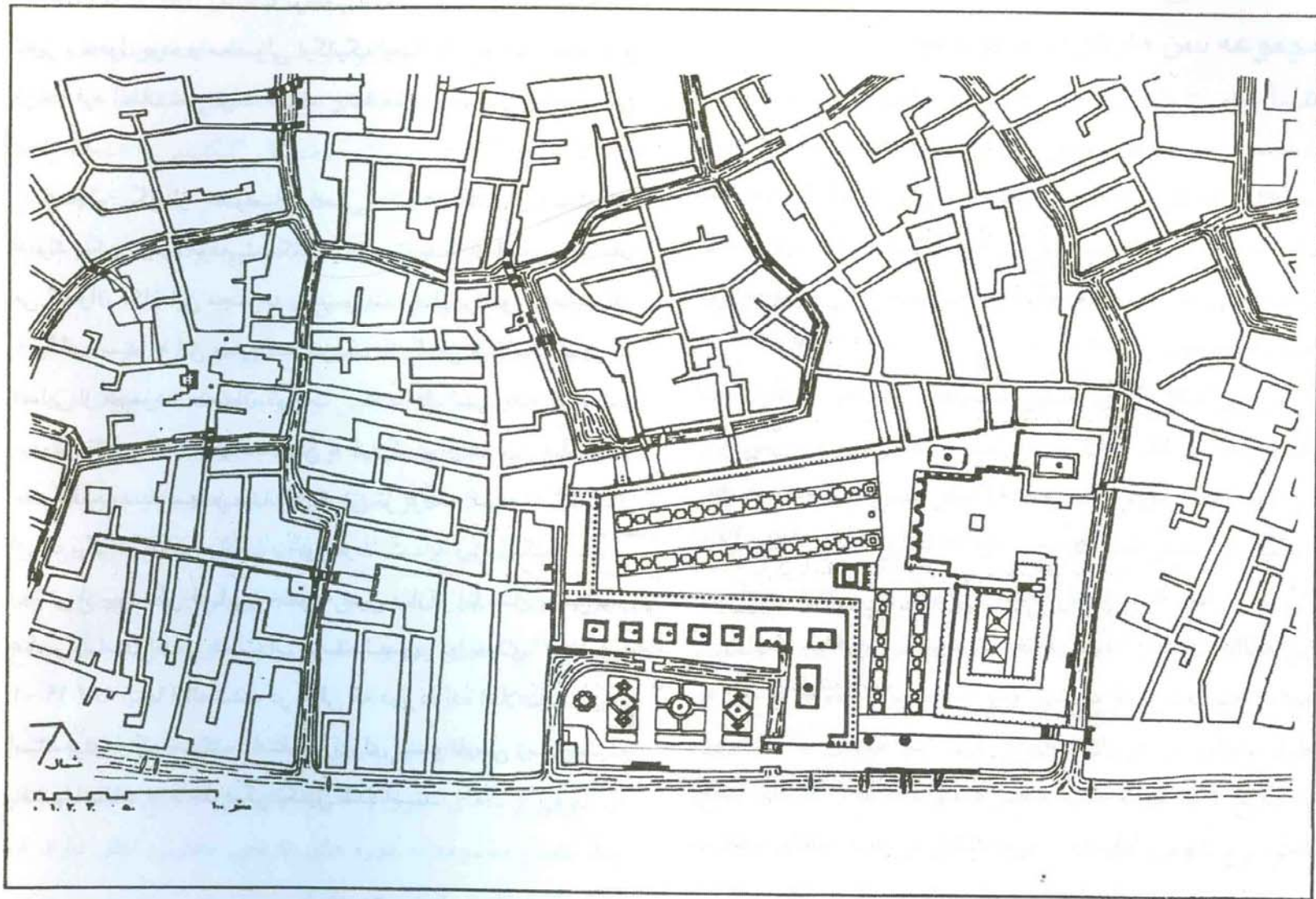

Figure 1-19 piazza San Marco complex

تصویر ۱۹-۱ مجموعه میدان سن مارکو، ونیز، دوره رنسانس، ایتالیا
با استفاده از تصاویر صفحات ۱۰۲ و ۱۰۳ در کتاب E. Bacon، (مأخذ شماره ۱۶)

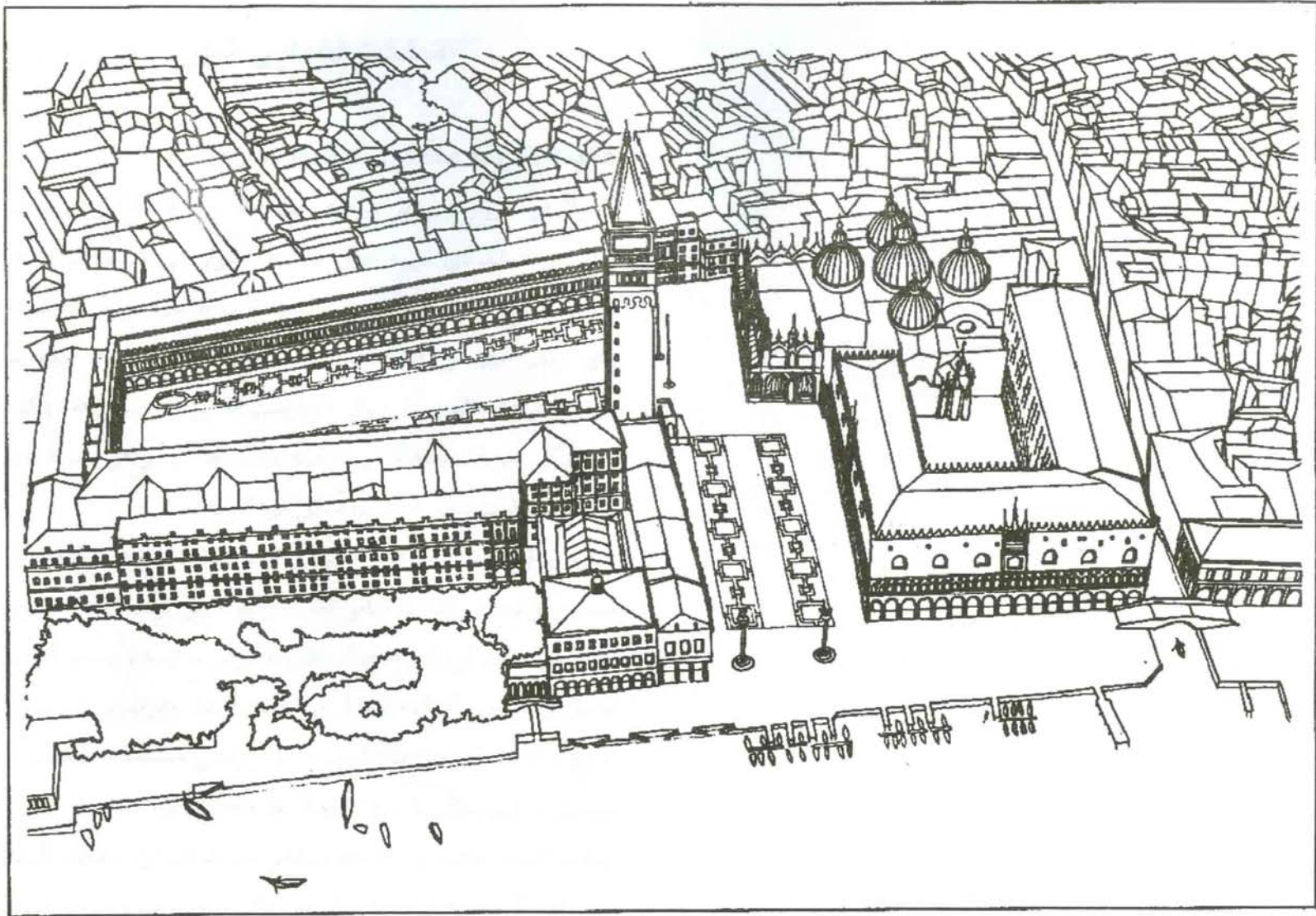

Figure 1-20 Piazza San Marco, Venice, Italy, both the form and the contents of the piazza were, in brief, the products of cumulative urban purposes, modified by circumstance, function, and time : organic products that no single human genius could produce in a few months over a drafting board. (From Mumford, The city in History P.370. plan mainly from Edmund Bacon, Design of Cities)

تصویر ۲۰-۱ مجموعه میدان سن مارکو، ونیز، دوره رنسانس